

ПРЕГЛЕД НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА И ЧЕШКА КАРТИННА КНИГА ЗА ДЕЦА

Мартина Салхиова
Масариков университет, Бърно

Мартина Салхиова. Обзор современной болгарской и чешской книжки с картинками для детей

В настоящее время в Чешской Республике и в Болгарии наблюдается бурное развитие сказочных книг с картинками. Они демонстрируют новую концепцию о взаимодействии вербальных и визуальных компонентов. В основном это не классическая форма сказок, а форма волшебных историй, в которых используются элементы рассказа с героем-ребенком, рассказа с героем-животным, а также приключенческой литературы. Текст в некоторых случаях очень тесно связан с иллюстрациями, и их нельзя заменить другими. Это наблюдается в первую очередь когда и текст, и иллюстрации созданы тем же автором как уникальное произведение искусства.

Ключевые слова: детская и юношеская литература, чешская авторская сказка, болгарская авторская сказка, книжка с картинками, роль иллюстрации в книгах для детей и юношества

Martina Salhiová. Overview of the Contemporary Bulgarian and Czech Picture Book for Children

Currently, there is a great development in fairy-tale picture books in the Czech Republic and in Bulgaria. They show a new conception of the relations between visual and verbal representation. Mostly, they do not have the classic form of fairy-tales, but the form of magical stories, which make use mainly of a child hero, an animal hero, and adventure plots. Some books are so much entangled with their illustrations that they can hardly be printed without them. This is reflected primarily in the fairy-tale books which have been created by one author as his/her unique work of art.

Key words: children's and youth literature, Czech author's fairy tale, Bulgarian author's fairy tale, picture book, role of illustration in books for children and youth

Увод

Всяка книга с приказки е неразривно свързана с илюстрацията – тя е не просто атрактивно допълнение към тях, а неразделна част, която също както и текстът остава в паметта на малкия читател. Ще съпоставим съвременното чешко и българско приказно творчество, чиято отличителна характеристика се явява илюстрацията.

Новата концепция за силна взаимовръзка между визуалната страна на книгата и текстовия компонент започва да прониква в чешкия контекст от 80-те години на миналия век:

Художникът често участва в концептуализацията на книгата, той все повече играе ролята на главен архитект и терминът илюстрация в първоначалния смисъл на думата губи своето значение.

(Стехликова 1986: 38 – 39)

Съвременната визуална концепция за книгата и цялостният акцент върху картинния дискурс насочват вниманието на зрителя към старателно разработените визуални кодове¹.

В България промяната в разбирането за връзката между картина и слово също започва през последните тридесет години. Към тази проблематика се насочва Светлана Стойчева, която разглежда текстовите и визуалните аспекти на съвременното творчество за деца и юноши въз основа на преиздадените по-стари произведения и на изцяло нови книги (Стойчева 2017).

Напоследък заслужават внимание съвместната книга на писателя Георги Господинов и на дъщеря му Рая Господинова, на Божана Апостолова и на нейната внучка Божана, която дори издаде своя авторска книга. През 2018 г. като картинна книга за деца излезе стихотворението на Атанас Далчев (1904 – 1978) *Балконът* от 1928 г. Поетическият текст е разположен на последната страница на изданието, а предходните представяват черно-бели илюстрации на Калина Мухова, изобразяващи заградения балкон на стара къща с изглед към града и към неговите обитатели и същевременно с поглед към вътрешността на къщата. За хората без въображение мрачният балкон на ъгъла на улицата остава невидим и само през една малка цепнатина проникват светлина и надежда.

¹ Разбира се, тази тенденция се отразява и в литературата за възрастни читатели. Например съвременният български прозаик Захари Карабашлиев решава да добави множество илюстрации към своята кратка повест *Жажда* (2018). Предложената от художника Дамян Дамянов визуална концепция създава собствена интерпретативна линия на историята. Деветнадесетте черно-бели акварела кореспондират с историята на двамата главни герои, които се срещат в болнична стая и са свързани от мъчителното чувство на жажда. – Б. а.

А. Далчев. *Балконът*, 2018, илюстр. Калина Мухова

Картинни книги за предчитатели² и за най-малки читатели

Наред с авторски книги, акцентиращи върху илюстрацията, каквато е например книгата за бездомната котка Маурко (*Маурко*, 2001) от Елена Жаблянова, се създават и по-сложно концепирани картинни книги, които са фокусирани върху същностни детски въпроси и върху неелементарното поведение на детето. Към втория тип се отнасят двете приказни книги на Зорница Христова – *Когато искам да мълча* (2014) с участие на художника Кирил Златков и *Блок № 4* (2018) с илюстрации на Юлиан Табаков.

Първата книга е приказан билдербух³ с черно-бели изображения на малко мече. Героят разказва за своите родители, които са го запознали

² *Предчитател* е срещано в чешката терминология понятие за деца, които имат интерес към книгата, но които все още не могат да четат. Запазваме този термин със съзнанието както за неговата непопулярност в българския език, така и за неговата уместност. – Б. пр.

³ Авторката на статията използва термина „билдербух“ (нем. bilderbuch), което означава „книжка с картинки“. Тъй като настоящото изследване акцентира върху разликата между илюстрирана книга и картинна книга, е редно да се съобразим с авторската концепция и да приложим адекватен терминологичен апарат, поради което независимо от непопулярността на понятието в българската езикова среда предпочитаме да го запазим. Там, където смятаме за уместно, го заменяме с разбираемия за българския читател еквивалент „приказна книжка с картинки“. – Б. ред.

с неговите помощници – думите, за да има къде да съхранява нещата (т.е. те са го научили да говори). Не е нужно всички думи да бъдат разбирани (чуждите мечти, музиката, светлината), но думите правят човека по-силен и по-мъдър. Понякога е достатъчно само внимателно да се вслушваш в мълчанието на другия, за да се получи съзвучие.

Втората книга е забележителна с илюстрациите на Юлиан Табаков, изобразяващи детайли от покрайнините на София, които в детското въображение се превръщат в декор на джунгла (напр. в лиани, опънати между два панелни блока). Произведението се фокусира върху изкривените взаимоотношения между хората, живеещи в малки жилища. Авторката описва живота на малкия Митко и на неговата майка в голям жилищен комплекс. Текстът вече не е толкова лаконичен и достига до единадесет реда на страница. Основната идея тръгва от въпроса защо децата най-често рисуват родния дом като класическа къща с покрив и комин, а не като панелен блок, в който живее главният герой. Майката обяснява на момчето, че първоначално архитектът си е представял жилищния комплекс по различен начин. По покривите на къщите трябвало да има градини, където хората да могат да се срещат, но те са провалили тази идея, защото са по-непредсказуеми дори от дивите тигри. Мотивът за тигри, живеещи в жилищния комплекс, преминава през целия сюжет.

Въвеждащите детски илюстрации изобразяват начините, по които децата рисуват къща. Разказаната история внушава идеята, че дори в жилищния комплекс има много поетични неща, които човек може да обича – пухчетата на глухарчетата, птиците по дърветата на съседната улица, калта в локвите, дърветата, които могат да имат очи и уста. В акварелите се появяват също така различни надписи – например надписът АС/ДС върху тениската на възрастен мъж. Светлана Стойчева е на мнение, че подобни детайли съдействат за по-доверчивото приобщаване на момчето към обкръжаващата го среда (Стойчева 2017: 343). Рисунането по стените на сградите остава загадка за Митко. Майка му въобще не харесва това, но не иска да обяснява защо. Във въображението на момчето жилищният квартал се превръща в джунгла с тигри и маймуни. Съседният блок му прилича на многоглав змей, който трябва да пази хората от тигрите, ако отново станат непредсказуеми – трябва да ги пази от самите тях.

Сред чешките издания от този тип се откроява *Къща зад мъглата. Книгата, в която може (трябва) да се рисува (Dům za mlhou. Kniha, do které se může (musí) kreslit*, 2013), в която черно-оранжевите илюстрации са недовършени и за целта са приложени моливи. Нейните автори

– съпрузите Естер Стара и Милан Стари (Ester Stará, Milan Starý), предлагат на малките читатели да се упражняват в различни техники на рисуване (с точки, с линии, с шрихи, със сенки и фротаж). За разлика от класическото представяне на кратки текстове с черен шрифт (или бял на черен фон) включените подробни инструкции и разяснения са изписани с оранжеви букви. Пресъздадени са забавните приключения на Томаш и Анежка, които се отправят на пътешествие във вълшебна мъгла. В края е добавена информация за приложенияте към книгата моливи с различна твърдост, както и за компанията „Кох-и-Нор Хардмут“⁴, която създава световно признатата система, базирана на комбинации от цифри и букви. А като съавтори на книгата децата имат възможност да участват в конкурс, илюстрирайки една двойна страница от книгата.

Един ден главните герои влизат в мъглата:

– Хмм. Много странна мъгла – съгласи се Анежка, която в този момент вече стоеше на перваза на прозореца. – Тежка, гъста, изпълва всичко и е навсякъде.

След това направи своята първа, малко колеблива крачка... в белотата.

(Стара 2013: б. стр.)

Докато пътуват през мъглата, главните герои минават край красива къща с оранжевия и занемарена градина. Срещат се с хора от различни професии, например с писатели, които апатично очакват да им дойде някоя идея. Децата споделят с тях, че най-добрите идеи идват преди сън, и „преуморените“ писатели се прибират у дома и бързат да си легнат. На филателиста обещава, че ще му изпратят писмо с най-ценната марка и тя ще бъде сложена в писмо, адресирано до него. Със своя наивен и чистосърдечен поглед към света децата променят закостенелите представи на възрастните, включително и на Празния господин, от когото всички обитатели на вълшебния дом се страхуват, защото той им отнема идеите и веселите мисли. Децата записват десет добри идеи, които да го променят, и наистина успяват, тъй като той ги изпраща по вятъра в стаята на Анежка, откъдето е тръгнала експедицията на героите.

Естер Стара е авторка и на книгата *Грухчо и Квичалка в търсене на лъскавото прасенце (Chrochtik a Kvíalka na cestě za blýskavým prasátkem, 2012)*, илюстрирана от Мартина Матловичова. Тази прелест-

⁴ „Кох-и-Нор Хардмут“ (Koh-i-Noor Hardtmuth) е световноизвестна чешка компания за производство на богат асортимент от моливи, писалки, различни принадлежности за рисуване и всякакви канцеларски материали. Компанията е основана през 1790 година и носи по името на своя основател Йозеф Хардмут. – Б. ред.

на книга, отличена със „Златна лента“⁵, е предназначена за четиригодишни деца и съдържа впечатляващи илюстрации, разположени на цяла страница. Многообразният животински свят в книгата е антропоморфизиран и в него главните герои – Грухчо и Квичалка, пътешестват в търсене на блестящото прасенце, за което са дочули от цвърченето на лястовиците. В този свят присъстват и дивата природа (гори, хълмове, потоци), и свръхтехнологизираният град с неговите мръсни предградия, и родният пейзаж с живописното село. Всички места са свързани с най-различни пътища – асфалтирани, черни, криволичещи и преди всичко с кръстовища, където е необходимо да се избере следващата житейска посока.

Прасенцата преживяват различни приключения, докато накрая се прибират къщи и осъзнават, че най-ценното нещо на света – лъскавото огледалце, е било през цялото време пред очите им:

Той гледаше отблясъците по езерото. Вечерното слънце се отразяваше върху набраздената му повърхност. Лежеше блажено между хълмовете и формата му най-много напомняше на... прасенце. На лъскаво прасенце.

(Стара 2012: б. стр.)

Край езерото е тяхната любима къщичка и наоколо живеят скъпи приятели.

Без приключенското пътешествие, започнало с едно дребно суетно желание, Квичалка нямаше да знае нито стойността на родния си дом, нито на какво е способна, нито взаимната любов, започнала бавно да изчезва в монотонността на еднообразните дни. По пътя прасенцата срещат различни животни и птици, чиято реч е пресъздадена в текста по звукоподражателен начин. При бухането на бухала е подчертан дифтонгът „ou“: „Kouukám, kouukám, cestouu dlouuhouu kouulí se dvě prasátka“ („Гледам, гледам, две прасенца по дългия път се търкалят“; Стара 2012: б. стр.). Пищенето на плъха е маркирано с удължаване на гласната „i“: „То je k nevíře. Vepřík na předměstí!“ („Не е за вярване. Свинско месо в покрайнините на града!“), а ръмженето на кучето е подчертано с повторение на съгласната „p“: „Prrozztrrrhnu tě na kusy“ („Ще те разкъсам на парчета“). Двигател на историята е поредицата от постоянни въпроси и отговори между животните, чиято реч е графично или цветово оразличена.

⁵ „Златна лента“ (Zlatá stuha) е ежегодна награда за най-добра чешка книга за деца и юноши. Отделните категории са за художествен текст, илюстрация, превод, комикс и за издателска дейност. Книгата *Грухчо и Квичалка в търсене на лъскавото прасенце* получава тази престижна награда през 2013 г. в категорията за художествен текст. – Б. ред.

Книгата разчита на ефекта на различни по форма и по големина шрифтове, както и на комиксовата техника посредством номериране на отделни събития, стрип комикси⁶ и балончета, които деликатно освежават историята. В последния балон е поставен сериозен въпрос към малкия читател: „А ти вече знаеш ли къде е твоето блестящо прасенце?“ (Стара 2012: б. стр.).

Естер Стара прилага подход, познат от по-ранните картинни книги с ясно изразени дидактични цели. Освен че съдържат образователни елементи и поучителни наставления за децата, разказаните истории са представени посредством съвременни методи на обучение, включват и игри, а в края на книгата са приложени указания, предназначени предимно за родителите. Напр. в приказната книга *Шедик и Буби. Четиво дори за предчитателю!* (*Šedik a Bubi. Čtení i pro nečtenáře!*, 2018), където главната героиня е шапката Буби, посредством дидактически стрип комикси се обясняват различните видове шапки:

Децата нахлупиха шапките чак до носа си, тийнейджърите извъртяха бейзболните си шапки с козирката назад. Дамите си взеха елегантни барети, бегачите – удобни ленти за глава, дори господата сложиха бомбетата си и трябваше да ги придържат с една ръка, за да не литнат.

(Стара 2018: 62)

Посредством използването на специален шрифт и подходящ речник тази книга е особено подходяща за деца, които срещат трудности при четене.

Картинни книги за по-големи читатели (картинни албуми)

В билдербух е от особено значение цветовата палитра на книгата. Читателят е визуално привлечен най-напред от корицата, която най-често е интригуващо илюстрирана. Този въпрос заслужава по-специално внимание.

Книгата с приказки на Яна Букова *4 приказки без връщане* (2016) прилага обратния принцип – антиколорита. Това е малка по обем авторска книга на българската поетеса и преводачка от старогръцки и новогръцки, която е родена в София, но понастоящем живее в Атина. Първата приказка е в съавторство с гръцкия поет Димитрис Алос (род. 1963 г.), който е следвал социология в София и впоследствие започва да превежда от гръцки на български. Книгата не е билдербух – нейна отличителна характеристика е графичният дизайн. На пръв поглед пра-

⁶ Стрип комикс – вид комикс, който представлява лента от няколко последователни кадъра. – Б. ред.

ви впечатление необичайното заглавие, съдържащо израза „приказка без връщане“. Жанрът на приказката по традиция се свързва с щастливия финал, но тук, включително и посредством игнорирането на многоцветността, се внушава идеята, че краят може да бъде и друг. Малките по формат илюстрации към приказките наподобяват стари дърворезби, съдържащи древни истини в синхрон с общото звучене на приказките: който трябва да отиде в ада, наистина ще се озове там, волята на жената е непрекословна, животът без сянка не е живот, а подаръкът, поднесен с любов, не бива да се отхвърля. Въпреки че приказките съдържат традиционното за жанра тройно повторение и започват по класическия начин („имало едно време един търговец“, „имало едно време един човек“, „имало едно време една царица“, „когато принцесата навършила шестнадесет години“), разказаните истории завършват крайно необичайно. Те са реалистични и носят познание за суровата истина, произтичаща от житейския опит.

Това не са приказки за малки деца – налице е жанрова транспозиция, предназначена за пораснали или дори за възрастни читатели. Така например жестоко е решението на царицата да забрани на хората да си правят подаръци. Накрая обаче, когато приближава шестнадесетият рожден ден на дъщеря ѝ и тя трябва да ѝ предаде кралския пръстен с камък от лед, сама получава най-ценния подарък – мъдростта. В две от приказките липсва класическото тройно повторение. Сянката е разменила ролята си със своя господар и е на път да се ожени за дъщерята на пазача:

В това ще бъде нещастieto ни. Защото аз цял живот ще трябва да се уча да издържам тежестта на една истинска жена, а ти цял живот ще прегръщаш една сянка.

(Букова 2016: 29)

В *Приказка за царицата във високата кула* са налице четири повторения. Гигантският рицар четири пъти иска от нея тя да му покаже лицето си. Той заплашва да унищожи цялата страна заедно с нейната кула. Царицата отказва. Земята вече е унищожена, посевите и горите са изядени, а езерата са изпити от рицарския кон, хората умират от глад и жажда. Жената, която не иска да покаже лицето си, никога няма да го направи, защото има своите основания. Някои я възпяват като мистериозна красавица, други разказват истории за нейната грозота. Царицата много добре управлява страната си и не отстъпва пред грубата сила.

Човек, на когото му е отнето всичко скъпо, няма какво да губи освен достойнството си. И тя го опазва докрай.

Чешкото издателство „Цеста дому“ (Cesta domů, бълг. „път за вкъщи“) в поредицата „Лабиринт“ (Bludiště) издава книги за деца, в които се поставят сериозни проблеми, вълнуващи детето (смъртта на близък човек, приятелството, тъгата и детският страх). Книгата на Мартина Шпинкова *Чудният брат Страх* (*Divný brach Strach*, 2015), издадена в тази поредица, разглежда темата за страха. Авторката включва илюстрации, разположени на цяла страница, с няколко реда текст, указващи как и кога можем да изпитваме страх. Всеки човек понякога е завладяван от страха и подчертавайки неговото важно въздействие, авторката съветва как да се справим с него.

Илюстративната част също е акордирана в черната гама (черна гора, стая, къща, вълк), но за разлика от книгата на Яна Букова се появяват и други цветове, символизиращи надеждата, любовта, приятелството (напр. откритата врата). Персонифицираният Страх драска под леглото с лапа, но накрая се оказва, че оттам изскача малко мишле, което също се страхува от малкото момиченце. Модифицираната поговорка „На глада очите са големи“ вместо „На страха очите са големи“ придобива особен смисъл. Книгата е с дидактична насоченост, като разчита в много отношения на приказните елементи.

Текстуално-картинни наративи

В много книги, предназначени за малки читатели, става въпрос не само за съпровождащи илюстрации, а за неразривна връзка между текст и рисунка. В съвременните картинни книги навлизат нови теми от художествената литература, възникват графичната новела и графичният роман. Наред с приключенската литература този тип приказки също се оказва много продуктивен. За билдербух се определят предимно кратките книги. Дори са изказани мнения, че книжката с картинки не трябва да надвишава четиридесет и осем страници (Урбанкова 2018: 9). Първоначално те са предназначени за най-малките деца, за които е разумно и логично страниците да са по-малко на брой. Става въпрос за специално изработени книги във формата на билдербух, чиито страници са от по-твърда хартия, пластмаса или дърво, т.е. за така нареченото лепорело, предназначено за разглеждане и за игра с картинки, на които са изобразени основни явления (цветове, количества, животни, семейство, професия и непосредственият свят на детето и т.н.), или живописно-текстова книга, в която акцентът е върху илюстрацията, а текстовият компонент се състои само от няколко думи или реда (напр. популяр-

ният герой Къртечка в чешката среда, стиховете на Хрубин, съкратени класически приказки, различни миниистории).

Сватава Урбанова обстойно изследва книгите с картинки в своята монография *Фигури и фигурации. Студии за илюстрации, книжки с картинки, албуми, лепорело и комикси (Figury a figurace. Studie o ilustracích, obrázkových knihách, albech, leporelech a komiksech)* (2010). Изследвайки визуалния наратив, авторката въвежда свои собствени термини: фигури (в смисъла на изобразени герои), фигурация (в смисъл на междуперсонажни отношения), конфигурация (по отношение на историята, смислите и функциите) и рефигурация (създаване на нов смисъл вследствие на свързването на визуалния наратив с текста) (Урбанова 2010: 9). Визуалното пресъздаване на персонажа и неговата среда, т.е. картинният дискурс, кара читателя да се съсредоточи повече върху визуалните кодове. Така фокусът и начинът за създаване на нови наративи се променят с цел постигане на по-голям ефект и ускоряване на разбирането: вж. посочената по-горе книга *4 приказки без връщане*, където използваният черен цвят символизира вечното проклятие над този, който не е помогнал на близките си, станали жертви на разбойници; по-нататък е образен знак на неотделимата човешка сянка, на безграничното зло, на което човек не бива да се подчинява, и накрая се явява символ на „черния“ занаят – ковачеството.

Понякога обаче визуалната страна значително преобладава над текстовия компонент. Това обикновено се наблюдава в онези произведения, чиито автори са художници, които добавят към пикторалния компонент текст, предназначен за детския читател, но без да имат предходен литературен опит. Например в книгата *Давид* (2018) на българската художничка Евгения Войнова визуалното изображение изцяло доминира и текстът често се оказва редувант. По този начин книгата изглежда като една голяма картина или серия от картини, придружени от елементарни текстчета за дългоопашатия мишок, които не притежават достатъчно висока степен на комуникативност. По същество те дублират визуалните изображения и стават излишни. В този случай Владимир Хегер говори за смислово рециклиране (Хегер 2016: 23).

Петър Никъл (Petř Nikl, род. 1960 г.) – творец с многостранни изяви (музикант, театрален актьор, пърформър, сценограф) включително в областта на живописата, графиката и илюстрацията, също прилага подобен подход в първите си книги. Най-напред създава картинната част и с деликатната техника на мецотинто⁷ пресъздава морския свят, а след

⁷ Мецотинто – гравюрна техника в изобразителното изкуство, създадена през XVII век. – Б. пр.

това написва към тях две прекрасни поетични приказки – *За Рибитинка* (*O Rybitince*, 2001) и *За Рибабя и Морската душа* (*O Rybabě a Mořské duši*, 2002). С разделянето на монолитната картинна серия в две книги, в които се срещат много сходни или дори едни и същи изображения (напр. морският водовъртеж, наречен Морска жажда), се предотвратява впечатлението за еднозвучност, което би се породило у читателите, познаващи и двете книги. Изглежда така, сякаш авторът, който е бил запленил от морската морфология, е стигнал до нови художествени идеи. Възможност не е точно така, тъй като става въпрос за наличие на визуална взаимовръзка между двете книги, вследствие на която се внушава усещането за безкрайния океан с неговите свирепи и хищни обитатели. Това впечатление се засилва от приложения компактдиск.

Другите книги на П. Никъл са конципирани по различен начин, но и в тях се наблюдава размиване на границите между поезия и проза и игра със значенията, възникващи от изненадващото преплитане на езика на поезията и този на прозата с езика на изобразителното изкуство. Това обаче са по-скоро сборници с игрова поезия, близки до жанра на книга обект⁸ (*Jěľňovítí*, 2008, *Slovohledě*, 2016, *Jino taje opic*, 2017⁹), в които не липсват главоблъсканици, ребуси, скоропоговорки, анаграми, парафрази на известни детски броилки, игра с родовите и видовете названия на маймуни (Индрачек 2017 – 2018: 172 – 174).

Владимир Хегер отбелязва, че записването на текстове на CD ще продължава да се развива в различни посоки, осъществявайки връзка между различните видове изкуство и записващите устройства, без да се търси непременно пълен баланс между тях:

Тази комплементарност е компонент от авторовата интенция и представя акцентирания конститутивен елемент от структурата на произведението. В бъдеще с развитието на електронните книги ще разполагаме с видеоклипове и звукозаписи под формата на приложения към текста или като негови органични компоненти.

(Хегер 2016: 21 – 22)

⁸ Книга обект (чеш. kniha-objekt, англ. Bookobject) – експериментален жанр, който оспорва традиционната представа за книгата като четиво, тъй като гледа на нея като на произведение на изкуството с изразена пространствена структура. Появата на този жанр е свързана с концептуалното изкуство, възникнало в контекста на междувоенния авангардизъм. – Б. ред.

⁹ С изключение на първото заглавие, което означава ‘семејство еленовите (плътнорози)’, останалите заглавия се непреводими, тъй като са неологизми: *slovohledě* – наречие, образувано от *slovo* ‘дума’ + *hledat* ‘търся’; *jino taje opic* – *jinotaje* (една дума) ‘притчи’ на маймуни. – Б. ред.

Ако се визира системното действие на такава взаимовръзка, това би било предизвикателство към бъдещето. По повод на тази тема Божана Апостолова отбелязва, че нейната най-продавана от поредицата за Малката Божана е книгката *Малката Божана в подводния свят* (2013), придружена с едноименна интерактивна версия. На тридесет и две интерактивни страници детето се запознава не само с героите на книгата, но и с подводния свят посредством визуални, текстови, аудио- и музикални форми (така наречените „активни думи“).

Друг пробив в традиционната структура на книгата представляват триизмерните картинки с движещи се фигури и ленти, вмъкнатите допълнителни текстове или разни интересни елементи, какъвто е например вътрешният отвор в книгата, през който се виждат другите страници или който минава през цялата книга. Петър Станчик (Petr Stančík, род. 1968 г.), който стана популярен с хумористичните си приказки за язовеца Хруйда (напр. *Язовецът Хруйда снима филм/Jezevec Chrujda točí film*, 2014), създаде за малко по-зрели читатели книгата *За дупката на кухненската фуния* (*O díře z truchtýře*, 2016). Илюстрациите са на пражката художничка с псевдоним Той Бокс (Тоу Вох). Главната героиня е Дупката на фунията, която всъщност е невидима, но въпреки това е визуализирана. В ограниченото пространство на кухнята тя търси приятели, които да са подобни на нея. След дълго пътуване научава, че планетата Цедка, която е в същото чекмедже, е потърсила убежище в кухненската фуния. Шрифътът на книгата е стилизиран като ръкописен и с него са изписани римувани детски стихчета и стихотворения, графично разположени по различен начин около действителен отвор в книгата, например във формата на фуния: „там, където е отворът на книгата, някога живяла една дупка, първоначално била във фунията, а след това се отправила другаде“ (Станчик 2016: б. стр.). Следват други нейни стилизации – във формата на кръг, на четирилистна детелина, на чекмедже, на страх, който капе, на завоя на Амазонка, на буквата „о“ в думата *конес* (българ. ‘край’). Друг начин за функционализация на отвора в книгата е да бъде включен в илюстрация, заемаща цялата страница – той приема формата на действителна дупка в изобразената от различни гледни точки фуния или на очите на г-жа Вода Питна (българ. ‘питейна вода’), или на светлината на тавана, гледан отдолу, или е изобразен като център на новия свят, който представлява цедката. Най-често отворът в книжното тяло приема формата на главата на главната героиня – момиченцето Дупка на фунията.

Кратките авторски текстове са върху бял грапа фон и са асиметрично разположени в границите на картинната част. Историята започва и завършва като приказка: „Имало едно време една дупка“ (Станчик

2016: б. стр.) и „И ако не се е запушила, живее и днес на планетата Цедка“ (пак там). П. Станчик придава на своите приказки хумористично звучене, използва алитерация, елементи на детско фъфлене, ситуативен хумор, абсурдни изрази, фалшива етимология, променени поговорки и изрази, създава нови думи и словосъчетания (например думата ої (кон) идва от ořech (орех); рендето Рендак рендосва моркова, стъргалката не стърже себе си, омагьосаният Сваляч на стъргалки се превръща в принцесата Миризма на прясно смляно кафе, злото сирене Ементал подигравателно е наричано Ментален или Дементален).

Следователно виждаме, че ролята на илюстрацията в детската книга е изключително важна, тя може да се окаже представителна не само за авторския стил или за резултатите от хармоничното сътрудничество на автора на текста с илюстратора, но и за целия литературен жанр. Например илюстрациите на Мартин Велишек към *Баба*¹⁰ на Божена Немцова предизвикват голямо възмущение в съпоставка с по-ранните илюстрации на Адолф Кашпар от 1924 година. От друга страна, те привличат отново читателския интерес към тази книга. Илюстрациите на Велишек най-напред са приети положително от хората на изкуството, а обикновените възприематели или са съдържани в своята оценка, или категорично отхвърлят илюстрациите, което е нормална реакция спрямо подобно класическо произведение. По повод на тези илюстрации Лудвик Мюлщайн¹¹ изразява надежда, че с течение на времето ще ги споходи същата благоприятна съдба, както се е случило с илюстрациите на Шпала¹² или със съвременната рецепция на скулптурата *Бабата с децата* на Гутфройнд¹³.

Книгите на Павел Чех

Картинните книги на Павел Чех (Pavel Čech) са вдъхновени от емблематичната творба на Иржи Трънка¹⁴ *Градина (Zahrada, 1962)*, която, съче-

¹⁰ Романът *Баба (Babička, 1855)* на Божена Немцова е пример за поствъзрожденски тип описателна проза. Произведението се определя като начало на чешкия реализъм и утвърждава народностните добродетели и патриархалната ценностна система. – Б. ред.

¹¹ Лудвик Мюлщайн (Ludvík Můhlstein (1932 – 2019) – чешки писател и журналист. – Б. ред.

¹² Вацлав Шпала (Václav Špála, 1885 – 1946) – чешки художник, една от най-представителните фигури на модерната живопис и графика от първата половина на ХХ век. Твори предимно в духа на кубизма и фовизма, поради което неговите илюстрации на *Баба* на Немцова срещат голяма съпротива от страна на тогавашната конвенционална критика. – Б. ред.

¹³ Ото Гутфройнд (Otto Gutfreund, 1889 – 1927) – чешки скулптор и художник, един от значимите представители на чешкия кубизъм. – Б. ред.

¹⁴ Иржи Трънка (Jiří Trnka, 1912 – 1969) – художник, скулптор, илюстратор, майстор на кукли, култова фигура на чешкото анимационно кино. – Б. ред.

тавайки текст и илюстрации, разказва за приключенията на пет момчета, решили един ден, вместо да останат в училище, да видят какво се крие зад портата на една стара градина. Така те попадат във въображаем магичен свят, обитаван от мъдро джудже, палава котка и добре образован кит. Разказаната история, в определени моменти стигаща до nonsens, изобилства с езикови каламбури и с умишлени отклонения и от писмения, и от разговорния език. Действието е ситуирано в края на учебната година и началото на ваканцията, като в него се преплитат реалност и фикция, а мистериозната легенда за градината и нейните странни обитатели се разиграва също така в плана на момчешките мечти и въображение.

При Павел Чех обаче става въпрос за друг тип изобразителна интерпретация, която разчита на интертекстуалността – в книгите му често прозира вдъхновяващото въздействие на редица известни чешки и световни писатели отпреди 1989 г., като например Ярослав Фолгар¹⁵, Карл Май или Жул Верн. В *Приключенията на паяка Ченда* (*Dobrodružství pavouka Čendy*, 2011) в момента, когато паякът Ченда спасява женския паяк Яна, той забелязва в човешкото жилище купчина книги за Тарзан и забравя за миг мисията си. В книгите на Чех също така се срещат препратки към негови собствени текстове и произведения на изобразителното изкуство. От съвременните чешки писатели се доближава най-вече до Михал Айваз¹⁶. Сред най-често срещаните художественовизуални мотиви в творчеството на Чех са отдалеченият от града хълм със самотно дърво на него, панорамното изображение на града и на покривите на високите градски къщи, потъналите реки и пътища, както и мотивът за изгубения ключ.

В картинната книга на Павел Чех *За градината* подобно на Иржи Трънка е разработен мотивът за мистериозната градина. Влизането в нея може да бъде отказано завинаги, а нейната магичност може да не бъде доловена от героя, дори той да стои вътре в нея. Но това може да се удаде на някого другито:

Портата отново тихо проскърца. С разтуптяно сърце момчето се промуши в градината. Слънцето надникна зад облаците и лъчите му изпълниха градината с особена светлина. В зеленикавия сумрак той сякаш видя два чифта оранжеви очи и дочу от дълбините на градината звън на корабна камбана. [В]ъздухът се изпълни с уханье на магия и на цъфтящи ябълкови дървета.

(Чех 2005: б. стр.)

¹⁵ Ярослав Фолгар (Jaroslav Folgar, 1907 – 1999) – известен чешки писател на книги за деца и юноши. – Б. ред.

¹⁶ Михал Айваз (Michal Ajvaz, 1949) – съвременен чешки писател, представител на магическия реализъм и постмодернизма. – Б. ред.

По подобен начин въздейства и книгата *За ключа* (*O klíči*, 2007, 2014), която създава впечатление, че е част от книгата *За градината*. Когато момчето намира стар, тежък и ръждясал ключ, то успява да отвори с него вратите на въображението си, а след него това правят и много други деца, които се добират до ключа. Тъй като джобът на момчето е скъсан, ключът пада от него и поема на път, за да търси този, който отново ще го открие и който ще има нова мечта. „Това изображение може и да го няма, но късите панталони със скъсания джоб имат важна роля в тази книга“ (Чех 2014: б. стр.). Ключът е свързан с тайнствени неща: с тринадесетата стая, с вълшебната градина, със стария скрин, с тайната на морето, със съкровището на острова, с фара в края на света, и така може да се превърне в *perpetuum mobile*.

Подобна атмосфера създава и книгата на Чех *За облачето* (*O mráčkoví*, 2005, 2016). Текстовата част е с дължина от един до пет реда и има второстепенна роля. Тя съдържа мислите на момчето и директните му послания към другите деца. Този ден то няма да играе, защото бърза да отиде на хълма, който гледа от прозореца си, планирайки от дълго време да се качи на него. През този необикновен есенен ден то наблюдава оттам облаците, преживява буря и съзерцава последвалата дъга, която едва ли би видяло в града. Своите силни впечатления то отнася и у дома:

Градът спеше и момчето седеше до прозореца. Не спеше и въпреки това сънуваше. В далечината то видя хълма, а над него – тихото лазурно небе.
(Чех 2016: б. стр)

Картините в книгата са наситени с много повече послания. Всички страници са рамкирани като прозорци, което онагледява първоначалния детски поглед към света. Слънчевите лъчи обаче идват отвън и озаряват детската стая, а облаците се различават по своята форма, напомняйки играчките на момчето. Антропоморфно е изобразен и буреносният облак, който се спуска над агънцата, както и хвърчилото, което смело ги защитава. Налице е следователно картинно-текстова книга.

Българската картинна книга в съавторство на Борис Бонев и Цвета Тюлева *Наръчник за мечтатели {:* (2009) пресъздава срещата на две деца в парка. Илюстрирана е от автора Борис Бонев с помощта на впечатляващи цветни колажи, контрастиращи с черно-белия текст. Използвани са букви с различна големина и с различен наклон. Наред с главните герои Ради и Ния участват и животни: жирафи, кит, пантера, врана, носорог, които помагат на децата да проникнат във вълшебната Страна на мечтите. Градското момче Ради е изпълнено с тъга, не изпитва никаква радост от живота, докато веднъж в парка не среща Ния. Момичето му показва света

на своето въображение, който не е лесно човек да открие в себе си, но успее ли, този свят остава в него и човекът остава в него завинаги.

Отначало Ради се чуди какво гледа Ния, но тя му обяснява, че не гледа нищо, а че лети до Страната на мечтите. Момчето иска да отиде с нея и затова трябва да си осигури свой собствен Наръчник за мечтатели. За да стигне до Страната на мечтите, то трябва да премине през три изпитания: да повярва безусловно на своя приятел (Ния), да повярва на себе си и да отговори на въпроса, съдържащ се в наръчника.

След като затварят очи, децата поемат на пътешествие по въжен мост, където трябва да погальят една черна пантера. Момчето не успява и трябва изцяло да се довери на Ния и да послуша нейния съвет – да се превърне в котка. След това трябва да повярва, че може да лети. Стигат до Вълшебната планина, където в библиотеката сред множеството рафтове се появява търсената книга. Оказва се, че в нея има само едно изречение: „Знаеш отговора“. Момчето разбира, че никога няма да отиде в Страната на мечтите, защото тя винаги е била в него, просто е трябвало да открие пътя. Когато Ради отваря очи, двете деца се усмихват едно на друго и политат заедно след мечтите си.

Издаването на книги в съавторство е често срещано явление. Мая Дългъчева и художничката Невена Ангелова подготвят в съавторство цикъл приказки, обединени под общото заглавие *Топлото човече* (2017). Топлото човече живее по високите покриви между комините и гнездата, а вечер идва да приспива децата, които не могат да заспят: заради подигравките в училище, заради това, че не харесват външния си вид, заради раздялата на родителите си, заради раждането на братче или сестричка, заради смяна на средата, заради смъртта на коте или на любим човек.

Както на предната и задната корица на книгата, така и вътре в нея присъства мотивът за броене на овце преди заспиване. Бели овце, черни овце и кълбета вълна преминават през цялата книга. Топлото човече отглежда тези овце, стриже ги, преде вълната им, за да се превърне тя в топли сънища, които да прогонят тъгата. Неговата миниатюрна фигурка стои в полето на всяка страница, за да ни напомня, че е винаги с нас. На останалите изображения героят гледа безпомощно, тъй като неговата задача изглежда неизпълнима, а това е внушено и чрез отделни символни елементи: черна точка на тавана, тъжна гледка от прозореца, снежен човек без топли вълнени чорапи. Предложени са и няколко решения как да се избели черна овца (т.е. мрачните мисли):

1. Със снежинки – ако сезонът позволява;
2. Сол – на око (внимание – овцете много обичат сол!);
3. С пудра против подсичане – колкото поеме.

(Дългъчева 2017: 50)

Инструкциите са прости, играта сред красивата зимна природа винаги развеселява детето. Ако иска да плаче, не е нужно тъжно семейно събитие (смъртта на бабата) – солта в окоото върши по-добра работа. Последният съвет е към момиченцето Грета. Овцете, които ще ѝ помогнат да заспи, миришат на пудрата за бебето, което Грета тепърва ще се научи да обича. В съня си тя разбира защо майка ѝ му отделя повече внимание, а също – че ѝ се удава уникалната възможност да бъде самата тя обичана още повече – вече не само от майка си, но и от ревящото създание, което един ден точно тя ще научи да говори.

Освен върху класическия бял фон на страницата текстът в определени моменти е разположен и върху цветен фон или е включен в самото изображение под формата на лента. В някои случаи е използван и детски почерк, например „Бабо, не си тръгвай!“ . И тъй като става въпрос за последното сбогом с бабата, е включен игрови елемент: нарисувана е кутия, в която има тайна, и човек я научава едва когато отвори кутията.

Други картинни книги с приказки се създават на основата на световноизвестни произведения, измествайки акцента в посока към визуалния код. Захари Карабашлиев заедно със Силвия Карабашлиева и илюстраторката Ива Сашова създават картинната книжка *Приказка* (2010) по мотиви на Андерсен. Изображенията са в земни цветове, заемат цялата страница и се явяват фон на история, която се развива в зимния град сред бедните хора. Главните герои са шивач, който продава парцалени кукли, и малко момиче, което недалече от него продава свещи пред църквата. Въздействащ е и мотивът за напразното драскане на кибритени клечки, които не носят топлина през суровата зима.

Акцентът е положен върху контраста между мразовитата зима и зимните празници: от една страна, приготвянето на вкусни ястия, красивите дрехи, подаръците, появата на коледна звезда в сивото небе, а от друга – свистящия вятър в комините, замръзналите прозорци, угасената лампа. Малката продавачка на свещи няма приятели и всеки ден търпеливо чака някой купувач. С последните си пари шивачът купува свещ от нея и иска да влезе в храма, но вратата е замръзнала. Тогава той разкъсва всички кукли и с парчетата от тях ушива най-красивата кукла, на която дава сърце, направено от парче от собственото му палто. Никой никога повече не вижда Майстора, но вместо него се появява момче, което протяга приятелска ръка на малката продавачка на свещи. Шивачът подарява на момичето най-красивия подарък – верен приятел. Светлана Стойчева отбелязва, че това е приказка за смъртта, но също и за прераждането на твореца посредством неговото творчество (Стойчева 2017: 334).

Заклучение

Открояваща се тенденция в съвременната чешка и българска литература не само за деца, но и за тийнейджъри, и за възрастни са произведенията, които изграждат специфични взаимовръзки между текстова и илюстративната част. В тях по нов начин се изграждат релациите между визуалните и словесните изображения, като се стига до съществени трансформации. Тук не става въпрос за класически тип приказка, а по-скоро за приказни сюжети, които използват жанрови елементи на разкази, в които героят е дете или животно, както и на приключенската литература. В някои книги илюстрациите са така органични, че е невъзможно да бъдат заменени с други. Това важи особено за приказките, създадени от един автор като негова уникална творба.

Не е изключено да е налице излизане извън границите на литературата или тенденция към демитологизация, към интегриране на хумора, иронията, пародията, сарказма. При взаимопроникването на текст и визуален образ връзката е балансирана до такава степен, че те не могат да бъдат отделени един от друг. От значение е цялостната палитра на книгата. В разказите за деца би трябвало да се пести черният цвят, който често се асоциира с негативни чувства.

Понякога водеща роля в произведението има картинното изображение – то се явява носител на по-дълбоко послание и успява да предаде значения, които не следват от текста, например лиричност, която забавя хода на разказа и с повече детайли пресъздава атмосферата (Урбанкова 2018: 157). Картинният компонент често представлява детски рисунки, за да импулсира творческото развитие на малките читатели. Детският почерк и рисунка в някои случаи се публикуват в самостоятелно издание, каквото е случаят с *Деца дописват Малката Божана* (2013).

ЛИТЕРАТУРА

- Бонев, Тюлева 2009:** Бонев, Б., Цв. Тюлева. *Наръчник за мечтатели* {:}. Ил. Борис Бонев. [Bonev, B., Tsv. Tyuleva. *Narachnik za mechtатели* {:}. П. Boris Bonev.] Пловдив: Жанет 45, 2009.
- Букова 2016:** Букова, Я. *4 приказки без връщане*. Ил. Яна Букова. [Bukova, Ya. *4 prikazki bez vrashtane*, П. Yana Bukova.] Пловдив: Жанет 45, 2016.
- Дългъчева 2017:** Дългъчева, М. *Топлото човече*. Ил. Невена Ангелова. [Dalgacheva, M. *Toploto choveche*. П. Nevena Angelova.] Пловдив: Жанет 45, 2017.

- Индрачек 2017 – 2018:** Jindráček, V. K rozmanitosti současné české poezie pro děti. // *Český jazyk a literatura*, гоџ. 68, 2017 – 2018, џ. 4, s. 168 – 174.
- Жаблянова 2001:** Жаблянова, Елена. *Маурко*. Ил. Елена Жаблянова. [Zhablyanova, E. Maurko. Il. Elena Zhablyanova.] София: Хрис, 2001.
- Йосифова, съст. 2013:** *Деца дописват Малката Божана*. Съставител Екатерина Йосифова. [Detsata dopisvat Malkata Bozhana. Sastavitel Ekaterina Yosifova.] Пловдив: Жанет 45, 2013.
- Карабашлиев 2018:** Карабашлиев, З. *Жажда*. Ил. Дамян Дамянов. [Karabashliev, Z. Zhazhda. Il. Damyan Damyanov.] София: Сиела, 2018.
- Карабашлиев, Карабашлиева 2010:** Карабашлиев, З., С. Карабашлиева. *Приказка*. Ил. Ива Сашова. [Karabashliev, Z., S. Karabashlieva. Prikazka. Il. Iva Sashova.] София: Сиела, 2010.
- Никъл 2002:** Nikl, P. *O Rybabě a Mořské duši*. Praha: Meander, 2002.
- Никъл 2001:** Nikl, P. *Pohádka o Rybitince*. Praha: Meander, 2001.
- Никъл 2007:** Nikl, P. *Záhádky*. Praha: Meander, 2007.
- Станчик 2016:** Stančík, P. *O díře z truchtýře*. Il. Toy Box. Praha: Argo, 2016.
- Стара 2012:** Stará, E. *Chrochtík a Kvikalka na cestě za blýskavým prasátkem*. Il. Martina Matlovičová. Praha: 65 pole, 2012.
- Стара 2013:** Stará, E. *Dům za mlhou. Kniha, do které se může (musí) kreslit*. Il. Milan Starý. Praha: 65 pole, 2013.
- Стара 2018:** Stará, E. *Šedík a Bubi. Čtení i pro nečtenáře!* Il. Milan Starý. Praha: Euromedia, 2018.
- Стехликова 1986:** Stehliková, Bl. Ilustrace v české knize pro děti. // *Ilustrace v české a slovenské knize pro děti*. Praha: Společnost přátel knihy pro mládež, 1986, s. 7 – 46.
- Стойчева 2017:** Стойчева, Св. За новите арт дрехи на литературата за деца. Наблюдения върху съвременното състояние на българската литература за деца. [Stoycheva, Sv. Za novite art drehi na literaturata za detsa. Nablyudeniya varhu savremennoto sastoyanie na balgarskata literatura za detsa.] // *Литературата*, год. XI, 2017, кн. 17, 308 – 348.
- Трънка 1985:** Trnka, J. *Zahrada*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1985.
- Урбанкова 2018:** Urbánková, A. *Životopis v tvorbě Renáty Fučíkové*. Brno: Masarykova univerzita, 2018.
- Урбанова 2010:** Urbanová, Sv. *Figury a figurace. Studie o ilustracích, obrázkových knihách, albech, leporelech a komiksech*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010.
- Хегер 2016:** Heger, Vl. Intermedialita a vizuálnost v současné české próze. // Pospíšil, I., M. Zelenka (eds.). *Z dějin literární vědy: Metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, 21 – 30.

- Христова 2018а:** Христова, З. *Балконът*. Ил. Калина Мухова. [Hristova, Z. Balkonat. Il. Kalina Muhova.] София: Точица, 2018.
- Христова 2018б:** Христова, З. *Блок № 4*. Ил. Юлиан Табаков. [Hristova, Z. Blok N 4. Il. Yuliyana Tabakov.] София: Точица, 2018.
- Христова 2014:** Христова, З. *Когато искам да мълча*. Ил. Кирил Златков. [Hristova, Z. Kogato iskam da malcha. Il. Kiril Zlatkov.] София: Точица, 2014.
- Чех 2011:** Čech, Pavel. *Dobrodružství pavouka Čendy*. Il. Pavel Čech. Petrkov, 2011.
- Чех 2014:** Čech, Pavel. *O klíči*. Il. Pavel Čech. Petrkov, 2014.
- Чех 2005:** Čech, Pavel. *O zahradě*. Il. Pavel Čech. Praha: Brio, 2005.
- Шпинкова 2015:** Špinková, M. *Divný brach Strach*. Il. Martina Špinková. Praha: Cesta domů, 2015.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

- Мюлщайн http:** Mühlstein, L. *Ilustrace Babičky Boženy Němcové* [online]. [quot. 2019-02-02]. Достъпно на: <<http://www.muzeumbn.cz/ilustrace-babicky-bozeny-nemcove/>>.
- Чех http:** *Stránky Pavla Čecha* [online]. [quot. 2018-08-18]. Достъпно на: <<http://www.pavelcech.wz.cz/>>.
- Малката Божана http:** Малката Божана в подводния свят [online]. [quot. 2019-02-08]. Достъпно на: <<https://www.biserche.com/malkata-bozhana-v-podvodniya-svyat-2/>>.

Превод от чешки: **Борислава Касавълчева, Мария Лолова**